

5. Бартольд В. В. Н. А. Аристов, Заметки об этническом составе тюркских племён и народностей и сведения об их численности. СПб., 1897 (отдельный оттиск из «Живой старины», вып. III и IV, 1896 г.) 182стр. 8// Бартольд В. В. Соч. Т. V. – М., 1968.
6. Бичурин Н. Я. Описание Чжунгарии и Восточного Туркистана в древнем и нынешнем состоянии. /Переведено с китайского монахом Иакинфом. – м СПб., 1829.
7. Бутанаев В. Я. Родо-племенной состав китайских хакасов// Вестник Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова. – Серия 3. История. Право. –Вып. 4. – Абакан, 2005. – 51-54.
8. Вайнштейн С. И. Мир кочевников центра Азии. – М., 1991.
9. Валиханов Ч. Ч. Избранные произведения. – Алма-Ата, 1958.
10. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений: в 5 тт. – Алма-Ата, 1984.
11. История Сибири с древнейших времен до наших дней. – Т. 1. – Л., 1968.
12. Радлов В.В. Этнографический обзор турецких племён Сибири и Монголии. – Иркутск, 1929.
13. Radloff W.W. Observations sur les Kirghis, Journal Asiatique, Tome II, Paris, 1863, - 309-328 pp.
14. Потанин Г. Н. Очерки Северо-Западной Монголии. Вып. II. Материалы этнографические, с 26-ю таблицами рисунков. – СПб., 1881. – 181 б; 87 прим.; 26 рис.

УДК 316

Тагаева Кулпинай Муродиловна

Б.Осмонов атындагы ЖАМУнун 2-курсунун магистранты

«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ ЭТНИКАЛЫК МОТИВДЕР: ТАРЫХЫЙ КОНТЕКСТ

Тагаева Кулпинай Муродиловна

Магистрант 2-курса ЖАГУ имени Б.Осмонова

ЭТНИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В ЭПОСЕ «МАНАС»: ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Tagaeva Kulpinai Murodillovna

2nd-year master's student of JASU named after B.Osmonov

ETHNIC MOTIVES IN THE EPIC “MANAS”: HISTORICAL CONTEXT

Аннотация. “Манас” эпосу – кыргыз элинин көп кылымдык тарыхын жана турмуш-тиричилигин чагылдырган дүйнөлүк маданияттын уникалдуу феномени. Илимий макалада бул эбегейсиз чыгармадагы этникалык мотивдерди терең талдоо аракети жасалды. Илимий макала эпостун негизин түзгөн этникалык өзгөчөлүктөрдү аныктоого жана чечмелөөгө багытталган. Ар кандай этностордун образдары, алардын өз ара мамилелери, маданий өзгөчөлүктөрү жана тарыхый тагдырлары эпикалык текстте чагылдырылгандай талданат. Бул сүрөттөр калыптанган жана өзгөргөн тарыхый контекстке өзгөчө көңүл бурулат. Илимий макаланын алкагында этникалык мотивдерди системалаштыруу, тарыхый прототиптерди талдоо, этникалык стереотиптерди изилдөө жана этникалык мотивдердин функцияларын аныктоо ишке ашырылды. Илимий эмгектин жаңылыгы тарыхый, фольклористтик жана лингвистикалык методдорду айкалыштырган дисциплиналар аралык мамилени колдонууда, бул региондогу этникалык топтордун өз ара аракеттенүүсүн толук түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Изилдөөнүн алкагында төмөнкүдөй методдор колдонулган: салыштырма-тарыхый анализ, тексттин структуралык анализи, компоненттүү анализ, ошондой эле түрк элдеринин башка эпикалык чыгармалары менен салыштыруу методу. Эпикалык образдарда чагылдырылган этникалык топтордун тарыхый прототиптерине, ошондой эле кыргыздардын улуттук иденттүүлүгүн калыптандырууда этникалык мотивдердин ролуна өзгөчө көңүл бурулду.

Негизги сөздөр: “Манас” эпосу, этникалык мотивдер, тарыхый контекст, мифология, Борбордук Азия, кыргыздар, этногенез, этномаданий өз ара аракеттенүү, фольклор,

герменевтика.

Аннотация. Эпос «Манас» – уникальное явление мировой культуры, отражающее многовековую историю и быт кыргызского народа. В данной статье предпринята попытка глубокого анализа этнических мотивов, присутствующих в этом грандиозном произведении. Научная статья сосредоточена на выявлении и интерпретации этнических особенностей, заложенных в основу эпоса. Анализируются образы различных этносов, их взаимоотношения, культурные особенности и исторические судьбы, как они представлены в эпическом тексте. Особое внимание уделяется историческому контексту, в котором формировались и трансформировались эти образы. В рамках научной статьи была осуществлена систематизация этнических мотивов, анализ исторических прототипов, изучение этнических стереотипов и определение функции этнических мотивов. Новизна научной статьи заключается в применении междисциплинарного подхода, сочетающего исторические, фольклористические и лингвистические методы, что позволяет получить более полное представление о взаимодействии этнических групп в регионе. В рамках исследования применялись следующие методы: сравнительно-исторический анализ, структурный анализ текста, компонентный анализ, а также метод сопоставления с другими эпическими произведениями тюркских народов. Особое внимание уделялось историческим прототипам этнических групп, отраженных в эпических образах, а также роли этнических мотивов в формировании национальной идентичности кыргызов.

Ключевые слова: эпос «Манас», этнические мотивы, исторический контекст, мифология, Центральная Азия, кыргызы, этногенез, этнокультурное взаимодействие, фольклор, герменевтика.

Abstract. The Manas epic is a unique phenomenon of world culture, reflecting the centuries-old history and life of the Kyrgyz people. This article attempts to deeply analyse the ethnic motifs present in this grandiose work. The scientific article focuses on identifying and interpreting the ethnic features underlying the epic. The images of different ethnic groups, their relationships, cultural features and historical fates as they are presented in the epic text are analysed. Special attention is paid to the historical context in which these images were formed and transformed. The research article has systematised ethnic motifs, analysed historical prototypes, studied ethnic stereotypes and determined the function of ethnic motifs.

The novelty of the scientific article lies in the application of an interdisciplinary approach combining historical, folkloristic and linguistic methods, which allows to get a more complete picture of the interaction of ethnic groups in the region. The following methods were used in the research: comparative-historical analysis, structural analysis of the text, component analysis, as well as the method of comparison with other epic works of Turkic peoples. Special attention was paid to the historical prototypes of ethnic groups reflected in the epic images, as well as the role of ethnic motifs in the formation of the national identity of the Kyrgyz.

Key words: Manas epic, ethnic motifs, historical context, mythology, Central Asia, Kyrgyz, ethno-genesis, ethno-cultural interaction, folklore, hermeneutics.

Киришүү. “Манас” эпосу кыргыз адабиятынын көрүнүктүү чыгармасы гана болбостон, кыргыз элинин маданий өзгөчөлүгүнүн маанилүү элементи болуп саналат. Ал кыргыз тарыхынын, көз карандысыздык үчүн күрөштүн жана улуттук аң-сезимдин калыптанышынын жаркын барактарын чагылдырган тарыхый жана этникалык мотивдерге бай. Бул макалада эпосто камтылган этникалык мотивдерди жана алардын тарыхый контексттеги ордун талдоо милдети коюлган. Илимий макаланын актуалдуулугу “Манас” эпосу

– жөн гана адабий чыгарма эмес, кыргыз элинин тарыхынын, маданиятынын жана турмушунун өзгөчө энциклопедиясы экендигинде турат. Бул А.Т. Токтогулованын төмөнкү сөздөрү менен далилденет: “Манас” эпосу азыркы убакта да өз актуалдуулугун жогото элек. Азыркы учурда деле театрлаштырылган оюн-зооктор, манасчылардын сынактары да өткөрүлүүдө. Бирок анын мааниси кыргыз элинин тарыхы, этнографиясы, философиясы, тили, дипломатиясы, аскердик иши, элдик педагогикасы жана башка көптөгөн

аспектилері боюнча маалыматтарды камтыгандыгында [4. 01]. Бул эпостогу этникалык мотивдерди изилдөө Борбордук Азиядагы этногенез жана этномаданий өз ара аракеттенүү процесстерин терең түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Улуттук иденттүүлүккө жана маданияттар аралык диалогго кызыгуу күчөгөн азыркы шартта эпостун этникалык аспектилерин изилдөө өзгөчө актуалдуулукка ээ болууда. “Манас” эпосундагы этникалык мотивдер кыргыздардын башка элдер менен өз ара аракеттенүүсүнүн реалдуу тарыхый процесстерин, эпосто чагылдырылган этникалык стереотиптер конкреттүү тарыхый окуялардын жана коомдук-саясий шарттардын таасири астында калыптанган, алэмиэтникалык мотивдерди талдоо кыргыз элинин этногенезинин өзгөчөлүктөрүн жана анын маданий окшоштугун аныктоого мүмкүндүк берет.

Материалдар жана изилдөө методдору.

«Манас» эпосундагы этникалык мотивдерди изилдөө үчүн тексти талдоо, фольклордук элементтерди салыштырып изилдөө жана тарыхый контексттерди чечмелөөнү камтыган сапаттык методология колдонулган. Негизги маалыматтар ар кандай оозеки жана жазма булактардан, анын ичинде “Манастын” оригиналдуу тексттеринен, ошондой эле кыргыз элинин тарыхы жана маданияты боюнча илимий макалалардан жана изилдөөлөрдөн чогултулган.

“Манас” эпосу – бул жөн гана көркөм чыгарма эмес, кыргыз элинин бай поэтикалык чыгармачылыгынын туу чокусу жана синтези болуп саналат. Окуянын татаалдыгы жана ар тараптуулугу, сүрөттөлүштөрдүн жандуулугу жана сүрөттөлгөн окуялардын масштабы бул чыгармада кынтыксыз стилистикалык чеберчилик менен айкалышкан [1.134]. “Манас” эпосунун түпкү тамыры байыркы доорго барып такалат. Кылымдар бою өнүккөн бул чыгарма улуу Манас баатырдын өмүр жолу, эрдиктери, душмандарга каршы күрөшү, бири-биринен ажыраган уруулардын биригүүсү тууралуу баяндайт. Эпостун адабий формасы поэтикалык образдарга, фольклордук мотивдерге бай, бул аны кыргыздар үчүн гана эмес, дүйнөлүк мурас үчүн да кайталангыс

экспонатка айландырган. Ч.Т. Субакожоева “Манас” эпосу тууралуу чет элдик окумуштуулардын пикирлерин иликтеген макаласында белгилүү немис окумуштуусу жана акыны Э. Милштадттын оюн белгилейт, ал “Манас” немис басылмасына берген комментарийинде Кыргыз эпосуна жогору баа берип, “Манас” – Улуттук биримдик идеясын билдирген өз элинин үнү жана жүрөгү экенин айткан [5.93]. Чет элдик жана ата мекендик окумуштуулардын ушул жана башка сөздөрү “Манас” эпосу өзүнө тарыхый фактыларды, мифтерди жана уламыштарды бириктирген дүйнөлүк маданияттагы уникалдуу көрүнүш экенин далилдеп турат. “Манас” эпосунда мифологиялык элементтер маанилүү роль ойнойт, анын дүйнө таанымын калыптандырат. “Манас” эпосунун контекстинде этнос жалпы баалуулуктар жана түшүнүктөр менен бириккен адамдардын жыйындысы катары чыгат, ал эми этникалык мотивдер ар кандай элдер, алардын өз ара мамилелери жана тарыхтагы ролу жөнүндө түшүнүктөрдү чагылдырат. Эпосто тарыхый фактылар жана мифологиялык өкүлчүлүктөр бири-бири менен тыгыз байланышта. Дүйнөнүн, баатырлардын жана кудайлардын келип чыгышы жөнүндөгү мифтер кыргыздардын дүйнө таанымын калыптандырууда маанилүү роль ойногон жана эпосто өз ордун тапкан. Бул жерде Б.Ж. Абдубалиеванын эпостун тематикасынын ар түрдүүлүгү мазмунунун тереңдиги жагынан эч нерсеге тең келе албайт дегенине кошула алабыз. Эпосто элдин биримдиги, Ата Мекендин эгемендүүлүгү, кыргыз эли бир “асмандын куполунун астында, туулуп өскөн боз үйдөй” жашап өткөн элдердин бузулбас достугу чагылдырылган [3.83].

Тыянактар жана талкуулар. “Манас” эпосу жөн эле адабий чыгарма эмес, кыргыз элинин тарыхынын күзгүсү. Анын жаралышы жана өнүгүшү Борбордук Азиянын көчмөн урууларынын жашоосуна олуттуу таасирин тийгизген социалдык-экономикалык шарттарга жана тышкы факторлорго тыгыз байланыштуу.

Социалдык-экономикалык шарттар:

- Көчмөн жашоо: Кыргыз элинин негизги ишмердүүлүгү көчмөн мал чарбачылыгы болгон. Бул жашоо образы алардын жаратылыш менен тыгыз байланышын аныктап,

дүйнөгө спецификалык көз карашын калыптандырган. Эпосто көчмөндөрдүн турмуш чындыгы: мал айдаш, боз үй тигүү, мезгилдик көчтөр чагылдырылган.

- Уруулук курамы: Кыргыз коомчулугу эзелтеден эле уруучулук мамилени сактап келген. Эпосто уруулар аралык чыр-чатактар, лидерлик үчүн күрөш жана уруулардын биригүүсү чагылдырылган.

- Социалдык теңсиздик: Кыргыз коомунда социалдык теңсиздик болгон. Бул эпосто бай менен кедей, асыл жана карапайым адамдарды сүрөттөгөн.

- Диний ишенимдер: Кыргыздардын табиятка жана ата-бабаларга сыйынууга негизделген салттуу ишенимдери эпостун каармандарынын дүйнө таанымынын калыптанышына олуттуу таасирин тийгизген.

Тышкы факторлордун жана конфликттердин таасири:

- Жунгар хандыгы: Эпосто чагылдырылган эң орчундуу тарыхый окуялардын бири – кыргыздардын жунгарлар менен күрөшү. Жунгар басып алуулары кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн болушуна олуттуу коркунуч туудурган. Жунгар хандын образы көбүнчө жамандыкты жана адилетсиздикти чагылдырат.

- Моңгол жортуулу: Моңгол жортуулу окуялары эпос азыркы формада жаралганга чейин бир топ мурда болгон менен, алардын жаңырыгы элдин эсинде сакталып, уламыштарда, мифтерде чагылдырылган.

- Коңшу элдер менен болгон карым-катнаш: Кыргыздар коңшу элдер: казактар, өзбектер, уйгурлар менен ар кандай карым-катнашта болушкан. Бул байланыштар кыргыздардын маданиятына, тилине таасирин тийгизип, эпосто чагылдырылган.

- Мамлекеттүүлүктүн түптөлүшү: Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн калыптануу процесси узак жана татаал болгон. Эпосто кыргыз урууларын бир өкмөткө бириктирүү умтулуусу чагылдырылган.

Этникалык мотивдер бул чыгармада негизги ролду ойноп, башкы каарман жана анын шериктери жашаган дүйнөнүн образын түзөт. «Манас» эпосундагы этникалык мотивдер – тарыхый жактан илгери кыргыздар менен өз ара аракеттенип келген ар кандай этностук топтор менен байланышкан образдардын, окуялардын, мүнөздөмөлөрдүн

жана баалуулуктардын жыйындысы. Бул мотивдер кыргыздардын башка элдер жөнүндөгү түшүнүктөрүн, алардын өз ара мамилелерин чагылдырат, ошондой эле кыргыз элинин өзүн-өзү аңдоосун калыптандырат.

Этникалык мотивдер «өздөрүнүкүн» жана «бөтөндөрдү» аныктоого жардам берип, тигил же бул этностук топко таандык болуу сезимин калыптандырып, башка элдерди, алардын сапаттарын жана жөндөмдүүлүктөрүн баалоо үчүн колдонулуп, тарыхый окуяларды, коомдук кубулуштарды жана табигый процесстерди түшүндүрүүгө кызмат кылат жана баатырлардын иш-аракеттерине түрткү катары, мисалы, өз жерин душмандардан коргоо түрткү боло алат.

Усенова Н.Э.: Кыргыздын гениалдуу эпосу коомдун бардык чөйрөлөрүндө улуттук идеологияны курууда чечүүчү роль ойногон жалпы адамзаттык баалуулуктарга ээ болгон бардык адеп-ахлактык көрсөтмөлөрдү камтыган. Кыргыз элинин башын бириктирүү жана эгемендүүлүк үчүн күрөш идеясы, элдин мээнетин менен жеңип, бүтүндөй эпоско сиңип, майтарылбас рухту жана жакшы жашоого ишенимди сактап турат. Ошентип кыргыздар кылымдарды басып өтүп, мамлекеттүүлүгүн, улуттук өзгөчөлүгүн сактап калууга жетишкен [7.20]. Жогоруда айтылгандарга кошулуп, “Манас” эпосунун сюжеттик линияларын калыптандырууда этникалык өзгөчөлүк негизги роль ойнойт деп айтууга болот.

Ал төмөнкүлөрдү аныктайт:

- Душмандардын образдары: Манастын душмандары көбүнчө кыргыздар согушкан же жаңжалдашкан башка элдердин жалпыланган образын билдирет. Мисалы, жунгарлар, монголдор, казактар.

- Шериктештердин сүрөттөрү: Манастын союздаштары көбүнчө кыргыздар достук мамиледе болгон айрым этностордун өкүлдөрүнөн турат.

- Баатырдык эрдиктер: Манастын жана анын шериктеринин көптөгөн эрдиктери өз жерин, элин тышкы душмандардан коргоо зарылдыгынан улам жасалган.

- Баалуулук багыттары: Эпостун каармандарынын баалуулуктар системасын этностук өзгөчөлүк аныктайт. Мисалы, меймандостук, кайраттуулук, берилгендик кыргыз элине таандык баалуулуктар.

- Мифологиялык мотивдер: Эпосто ар кандай элдердин келип чыгышына, алардын мамилелерине жана мифтик ата-бабаларына байланыштуу мотивдер көп кездешет.

Ошентип, «Манас» эпосунда этникалык мотивдер фундаменталдуу роль ойнойт. Алар сюжеттик линияларды түзүп, баатырлардын жана душмандардын образын жаратат, ошондой эле Борбордук Азияда болуп өткөн тарыхый жана маданий процесстерди чагылдырат. Этникалык мотивдерди изилдөө эпостун өзүн эле эмес, кыргыз элинин тарыхын дагы жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Бүтүндөй баянга сиңген этникалык мотивдер кыргыздын өзгөчөлүгүн калыптандырууда жана бекемдөөдө негизги ролду ойнойт:

- Жаратылыштын символикасы: Байыртадан бери кыргыздар жаратылыш менен тыгыз байланышта болгон. Эпосто тоолор, дарыялар, талаалар жөн эле фон эмес, окуялардын активдүү катышуучулары. Маселен, Чеч-Дөбө элдин күчүн, улуулугун чагылдырган ыйык жер.

- Тотемдик жаныбарлар: Көптөгөн жаныбарлар – карышкыр, бүркүт, бугу – өзгөчө сапаттарга ээ болуп, урук-уруулардын тотемине айланган. Эпосто алар күч, акылмандык, эркиндикти билдирет.

- Түстөр жана оймо-чиймелер: Кыргыз маданиятында ар бир түс жана оймо-чийме өз маанисине ээ. Эпосто алар каармандардын белгилүү үй-бүлөлөргө же класстарга таандык экендигин баса белгилеп, жандуу образдарды түзүү үчүн колдонулат.

- Каада-салт жана ырым-жырымдар: Эпосто кыргыз элинин төрөлүү, үйлөнүү, өлүм, майрамдарга байланыштуу ар кандай ырым-жырымдарды сүрөттөп, турмуш-тиричилигинин сүрөттөлүшү жаңыртылган. Бул ырым-жырымдар элдин биримдигин чыңдап, маданий баалуулуктарды муундан-муунга өткөрүп келген.

Кыргыз иденттүүлүгүнүн калыптанышы. «Манас» эпосунда камтылган этникалык мотивдер Кыргыз иденттүүлүгүн калыптандырууда негизги ролду ойнойт, ошентип эпос кыргыз элин жалпы баалуулуктар менен идеалдардын айланасында бириктирип, улуттук сыймыктануу сезимин калыптандырат жана кыргыздардын аң-сезимин бекемдейт жана эпос аркылуу кыргыз элинин

маданий баалуулуктарын, каада-салттарын жана үрп-адаттарын өткөрүп берет.

Н.Э.Үсөнованын улуу адеп-ахлактык идеалдарды жана келечек муунга тарбия берүүчү насааттарды камтыган “Манас” эпосу элдин руханий маданиятынын туу чокусу болгон, анын тарыхый өнүгүүсүнүн ар бир этабында элдин кайра жаралуусуна салым кошкон [7.23] деген тыянагына кошулуп, «Манас» эпосу жөн эле көркөм чыгарма эмес, кыргыз элинин жандуу тарыхы деп жыйынтык чыгарсак болот. Андагы этникалык мотивдер кыргыздын өзгөчөлүгүн калыптандырууда жана бекемдөөдө маанилүү роль ойнойт. Бул мотивдерди изилдөө кыргыз элинин тарыхын, маданиятын, менталитетин жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Корутунду. «Манас» эпосундагы этникалык мотивдерди изилдөө кыргыз элинин тарыхын, маданиятын жана иденттүүлүгүн түшүнүү үчүн фундаменталдуу мааниге ээ. Этникалык мотивдерди изилдөө тарыхый окуяларды, кыргыздардын башка элдер менен болгон мамилесин, ошондой эле региондо болуп өткөн социалдык жана саясий процесстерди реконструкциялоого, Бул баалуулуктардын дүйнөсүнө тереңирээк кирүүгө, алардын келип чыгышын жана трансформациясын түшүнүүгө, кыргыздардын өзүн-өзү аңдоосу, аң-сезими кандайча калыптанганын жана убакыттын өтүшү менен кандай өзгөргөнүн түшүнүүгө мүмкүндүк берет, аны сактоого жана келечек муундарга өткөрүп берүүгө өбөлгө түзөт.

Изилдөө көрсөткөндөй, «Манас» эпосундагы этникалык мотивдер каармандардын образдары, алардын этностор аралык кагылышуулары, ошондой эле кыргыз коому үчүн маанилүү баалуулуктар жана жүрүм-турум нормалары системасы аркылуу чагылдырылат. Ачык мисалдар эркиндик үчүн күрөштүн сүрөттөрү, Мекенди коргоо жана каада-салттарды сактоо болуп саналат. Ошентип, Манас эпосунун баатыры кыргыз элинин физикалык күчүн гана эмес, руханий күчүн, көз карандысыздыкка жана биримдикке умтулуусун да символдоштурат. Текстке сиңген этникалык мотивдер инсандыкты калыптандырууда маданий мурастын маанилүүлүгүн баса белгилейт, ошондой эле оозеки чыгармачылык тарыхый эс тутумду сактоонун каражаты катары кызмат кыла аларын көрсөтөт.

Изилдөөнүн жыйынтыгында «Манас» эпосундагы этникалык мотивдер Борбордук Азиядагы этностор аралык мамилелердин тарыхый динамикасын чагылдырган татаал жана көп кырдуу кубулушту билдирет деп

айтууга болот. Эпостогу этникалык мотивдерди изилдөө кыргыз элинин өткөнүн, азыркысын жана келечегин, ошондой эле анын көп улуттуу дүйнөдөгү ордун жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Этнографические сюжеты в киргизском эпосе “Манас” / Советская этнография. 1947, №2. С. 134 – 154.
2. Абакиров К. Из истории исследований эпоса “Манас” [Текст] / К. Абакиров // Журнал Проблемы современной науки и образования, 2016 г. С. 77 – 79.
3. Абдубалиева Б.Ж. Великий эпос “Манас”- гордость нации [Текст] / Б.Ж. Абдубалиева // Журнал «Инновации в науке» № 6 (67), 2017 г. С. 81-84.
4. Калчекеев К.Б. О сходстве и разнице сюжетов в строении эпических событий сказателями в эпосе “Манас” [Текст] / Калчекеев К.Б. // Журнал Наука, техника и образование, 2016. С. 73-74.
5. Субакожоева Ч.Т. Зарубежные ученые об эпосе “Манас” [Текст] / Ч.Т. Субакожоева // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета Т.22, № 6, 2022 г. С. 91-94.
6. Токтогулова А.Т. Эпос “Манас” в культурной жизни кыргызов [Текст] / А.Т. Токтогулова // Журнал Инновационные технологии обучения №17, 2023 г. С. 99-102.
7. Усенова Н.Э. Эпос “Манас” как трансформатор ценностных представлений современной молодежи Кыргызстана [Текст] / Н.Э. Усенова. // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии № 11 (66), 2016 г. С. 13 – 24.